

РЕЦЕНЗІЇ

Михайло Костицький

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України

ПРО ЛЮДСЬКІ ПРАВА, ПРАВОВЛАДДЯ ЯК НЕОЛОГІЗМИ В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ Й ПРАКТИЦІ ТА СЕРЙОЗНУ РЕВІЗІЮ РАДЯНСЬКОЇ МЕТОДОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ¹

Наведені в заголовку поняття та проблеми їх прийняття юриспруденцією, а особливо критика позитивістської (чи навіть нормативістської) методології, були предметом дослідження небагатьох учених і практиків в Україні (зокрема, опубліковано й наші позиції на цю тему).

Однак нищівного удару по методології радянського позитивізму в сучасній українській юридичній науці в два прийоми завдав доктор юридичних наук, член-кореспондент Національної академії правових наук України Сергій Головатий. Уперше це сталося у зв'язку з виходом у 2006 р. його тритомної монографії “Верховенство права” обсягом 1 800 сторінок, де в третьому томі майже на сотні сторінок критично проаналізовано рудименти тоталітарної методології та етатизму української юриспруденції. Другий удар нанесено професором С. Головатим рівно через 10 років – унаслідок опублікування його книги “Про людські права. Лекції”. Свого часу, відгукуючись на докторську дисертацію, яку С. Головатий захищав у 2008 р., ми зауважували застосований автором часом не зовсім академічний стиль критики, що був близьким до політичної полеміки. Остання рецензована праця С. Головатого більш академічна, хоча і зараз він не зважає ні на титули, ні на звання, ні на школи вітчизняної науки. Автор поставив собі за мету досягнути Істини, а це, очевидно, далеко не просто (пригадаймо запитання Понтія Пілата до Ісуса Христа: “Що є істина?”).

Сподіваюся, що після радикальної критики С. Головатим методології сучасної української юридичної науки представники передусім теорії держави і права просто вимушені будуть вступити в діалог чи полеміку з С. Головатим. Відмовчуватися чи замовчати порушену цим автором проблему вже не годилося б.

Методологія дослідження С. Головатого гармонійно впливає із трактування людських прав (прав людини) як природнього феномену – тако-

¹ Рецензія на книгу: Сергій Головатий, *Про людські права. Лекції* (Дух і Літера 2016).

го, що розглядає ці права як іманентно притаманні людині незалежно від будь-яких соціальних або державних структур чи інституцій.

У методології сучасної української юридичної науки є кілька підходів: традиційний позитивістський, на який явно чи приховано спирається переважна більшість учених; натуралістичний, що його розробляє академік Олександр Костенко разом зі своїми учнями; а також наш, натурфілософський (космічний) – основи якого було представлено на Академічних читаннях у Київському регіональному центрі НАПрН України ще 2010 р.

Методологічний підхід С. Головатого ми помістили б між натуралістичним та натурфілософським (космічним), оскільки він, з одного боку, пов'язаний із природою, зокрема природою людини, а з другого – вивищується над нею, вловлюючи трансцендентний зміст досліджуваного об'єкта.

Аналізуючи генезу людських прав, автор головну увагу звертає на дослідження мислителів Нового часу – Г. Гроція, Т. Гоббса, Д. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та інших, хоча не залишає поза увагою праці Платона, Аристотеля, стоїків, Цицерона, власне, які й започаткували розуміння таких прав.

Глибоко проаналізовано С. Головатим такі документи, як *Magna Carta* 1215 р., англійська Петиція прав 1628 р., *Habeas Corpus Amendment Act* 1679 р., Білль про права 1689 р., Декларація незалежності США 1776 р., Конституція США 1787 р., французька Декларація прав людини й громадянина 1789 р.

Достатню увагу автор приділив аналізу нині чинних універсальних і регіональних міжнародних актів, зокрема, Статуту ООН 1945 р., Все-світній Декларації людських прав 1948 р., Міжнародним пактам 1966 р., Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та низці протоколів до неї, Регламенту Європейського суду з прав людини в Страсбурзі.

Ще однією важливою проблемою, що її порушив у цій праці професор С. Головатий, є лінгвістична. Будучи підготовленим у процесі навчання не лише як юрист, а й мовознавець-перекладач, автор упродовж трьох десятиліть бореться за чистоту офіційної української мови та за автентичність перекладів документів міжнародного права українською мовою. Автор цієї рецензії, як учасник різноманітних міжнародних форумів в Україні та поза її межами, спостерігав прикру картину: навіть “офіційні” перекладачі, акредитовані (?) у вищих органах державної влади, не тільки плутаються у спеціальних термінах, а й, коли йдеться про загальний переклад, спотикаються, заїкаються, без кінця “нукають”

тощо. Видається, що серед них не було автохтонних носіїв української мови, а будучи здебільшого російськомовними в ситуації офіційного перекладу, вони діяли в “системі трилінгвізму” – з іноземної перекладали (в умі) на російську, а з цієї – українською, або навпаки, з української на російську, а з неї – на іноземну. Ситуація близька до психіатричного діагнозу: звичайна людина не здатна діяти в системі трилінгвізму. Виникає слушне запитання: якщо на початку 90-х років в Україні була проблема з перекладачами, то за роки незалежності українські вищі підготували сотні перекладачів та тисячі знавців іноземних мов, більшість яких є автохтонними носіями української мови. То чому цих останніх серед “офіційних” перекладачів немає? Що тут – корпоративна чи мафіозна змова? Можливо, тому один із перекладачів у вищих органах влади і виявився російським шпигуном?!

Ми знаємо лише один випадок, коли перекладач із німецької мови – Генадій Р., будучи російськомовним у повсякденному житті, українською мовою володіє краще не лише за пересічного українця, а й представників так званої еліти, а німецькою – як блискучий німецький філолог.

Однак цей приклад є тим винятком, що лише підтверджує правило. І результатом такої недолугості є те, про що пише професор С. Головатий – міжнародні юридичні та політичні акти українською мовою перекладено неточно, неправильно, помилково. І тут проявляється ще не здоланий досі вплив із боку російської мови, коли ці документи (особливо до 1990 років) перекладали з іноземних мов спочатку російською, часом із “купюрами”, цензурою або з перекрученням смислу, а вже потім – з російської (або з урахуванням російського перекладу) українською мовою. За такого “подвійного” перекладу губилися не лише смисл документа, а й ідея, його філософська концепція.

Наступне питання, пов’язане з попереднім, – це питання про правничу термінологію. С. Головатий пропонує нові терміни: “людські права” замість “права людини” та “правовладдя” замість “верховенство права”.

Автор рецензії чув висловлювання від деяких колег про те, що це буді-м-то гра слів. Однак авторові рецензії довелося працювати в тій групі Конституційної Комісії в 1995–1996 рр., яку очолював народний депутат С. Головатий. Група працювала над текстом Преамбули та першого розділу проекту Конституції України “Загальні засади”. Тому нам відомо не з оповідей, яких зусиль доклав С. Головатий, щоб у ст. 8 Конституції було зафіксовано формулу: “В Україні визнається і діє принцип верховенства права”. Зрештою, згадувана тритомна монографія автора, що вийшла друком через 10 років після ухвалення Конституції, теж називається “Верховенство права” (щоправда, з підназвами: книга 1 “Від ідеї

до доктрини”, книга 2 “Від доктрини до принципу”, книга 3 “Український досвід”). Виходить, що після настирної і тривалої (упродовж півтора десятка років) боротьби за “верховенство права” С. Головатий сам відмовляється від ним же запропонованого терміна та замінює його “правовладдям”? І не тільки це: поняття “права людини”, альфу й омегу сучасної української політичної та юридичної систем, він пропонує замінити на поняття “людські права”?! Що це, термінологічна несерйозність, байдуже ставлення до понять і категорій та їхнього змісту, юридична еквілібристика чи щось інше?

Напевно “щось інше”. Тому що автор витратив три роки напруженої праці на лінгвістичний і герменевтичний аналіз базових понять правознавства, від яких, як плоди на дереві, виростають інші поняття й категорії. А такими базовими і є “людські права” та “правовладдя”. Видається, що треба мати мужність для того, щоб ревізувати вже прийняті та устояні поняття, а тим паче, до речі, що вони прийняті завдяки зусиллям автора.

Кілька слів про вид рецензованої праці. Автор скромно надав їй жанру “Лекції”. І на правду: в книзі міститься десять тем і тридцять лекцій, присвячених філософії, теорії та методології людських прав. Але з однаковим успіхом ці лекції можна було б назвати й “нарисами”, й “філософськими есе”, а теми могли би бути невеликими, проте змістовними монографіями.

Ще одна характерна риса книги С. Головатого “Людські права. Лекції” – це її насправді інтегративний (не на словах чи для годиться) характер – і всієї праці, й окремих її тем та “лекцій”. Напевно, вперше в українській юридичній науці тут синтезовано знання політичної філософії, філософії права, політології, теорії права, конституційного та міжнародного права.

Думаю, що це чи не вперше в ХХ–ХХІ ст. після римських часів, Середньовіччя, Просвітництва та ХІХ ст. (століття раціоналізму, розуму). Через призму людських прав проаналізовано цілу низку проблем, які досі досліджувалися у межах окремих юридичних наук дуже відособлено і достатньо ізольовано. Вважаю, що такий підхід започатковує повернення до юриспруденції як цілісного науково-практичного комплексу, до розуміння права як єдності та цілісності з досить умовним поділом правознавства на галузі (чи з відсутністю такого).

Проблеми людських прав та правовладдя професор С. Головатий виніс на філософський рівень і лише тому він зумів досягти серйозних наукових результатів.

Однак, звичайно, як і в кожній науковій праці, підручнику, монографії, курсі лекцій чи навіть статті, у цьому виданні є певні недоліки.

З огляду на те, що у професора С. Головатого є дуже багато критиків, опонентів, цензорів, ми не стали “відбирати у них хліб” та залишили їм можливість більшої чи меншої критики книги “Про людські права”.

Доктор наук, член-кореспондент Сергій Головатий не лише вчений, а й державний і громадський діяч, суддя найвищої державної інституції в Україні – Конституційного Суду. І за мету цієї рецензії ставилося не дослідження всіх сторін діяльності особистості С. Головатого, а лише його останньої фундаментальної праці. Про неї, власне, і йшлося вище.

Закінчу розмірковування на тему книги С. Головатого “Про людські права” словами Сенеки: “*Licet sapere sine pompa, sine invidia*” (“Можна бути вченим і без зарозумілості та пихи”).

Головатий Сергій. Про людські права. Лекції. – К.: Дух і літера, 2016. – і–xxiv, 760 с.

Ця книжка – перша і поки що єдина в Україні – про те, де взагалі беруться людські права і як, пробившись із філософських джерел та вилившись у моральний наказ, вони беруться юридичною вагою. У ній розкривається, як на зміну виплеканій філософами доби Просвітництва та матеріалізованих революціями XVIII століття концепції “права людини” (*rights of man, droits de l’homme, Menschenrechte*) в середині XX століття приходить та в подальшому всесвітньо утверджується ідея людських прав (*human rights*) як нормативне явище міжнародної та національних систем права.



Написана за джерелами Західної філософської, політичної та правничої традиції, ця праця є запереченням панівного у вітчизняній юридичній теорії і практиці підходу до розуміння сутності людських прав, побудованого на традиції радянського і пострадянського нормативного позитивізму – того, що не дає відповідей на довгу низку питань, з-поміж яких ключові: чому людські права – це ті, що “внутрішньо притаманні людині”, “природні”, “вроджені”, “невідокремні”, “невідчуженні”; у чому полягає схожість, а в чому – відмінність між такими поняттями, як: “природні права”, “засадничі права”, “основоположні свободи”, “індивідуальні права/свободи”, “громадянські права/свободи”, “права та свободи людини і громадянина”; чому одні з прав надаються до судового захисту і без того, щоб їх було виписано в позитивному законі держави, а інші – не мають жодної перспективи на такий захист, якщо держава не ухвалила закону стосовно них; як читати формулу Всесвітньої Декларації ООН 1948 р. “людські права має бути захищено правовладдям”?

Також здійснено критичний аналіз сучасної української навчальної літератури (підручників, посібників), яка концентрує свій погляд виключно на викладі законодавства, а тому є малоприсадною для підготовки майбутніх правників у рамках університетської освіти згідно з європейськими моделями. Натомість відповідно до Західної традиції права запропоновано висвітлення теми людських прав у формі лекцій із метою здобуття знань стосовно доктрин, принципів, інститутів, механізмів та процедур, що стоять на сторожі людських прав.

Книжка буде корисною для студентів, аспірантів та викладачів правничих шкіл, науковців у царині права, а також для суддів, адвокатів, прокурорів, працівників публічної служби.